

12

ANTICHE CITTÀ E PAESAGGI DI ALBANIA
Un secolo di ricerche archeologiche italo-albanesi

QYTETET ANTIKE DHE PEIZAZHI NË SHQIPËRI
Një shekull kërkimesh arkeologjike italo-shqiptare

ANTICHE CITTÀ E PAESAGGI D'ALBANIA
UN SECOLO DI RICERCHE ARCHEOLOGICHE ITALO-ALBANESI
QYTETET ANTIKE DHE PEIZAZHI NË SHQIPËRI.
NJË SHEKULL KËRKIMESH ARKEOLOGJIKE ITALO-SHQIPTARE

Museo Storico Nazionale di Tirana - Muzeu Historik Kombëtar
(12 aprile - 20 maggio 2016)

Mostra e catalogo a cura di Giuseppe Lepore

Comitato scientifico della Mostra

Roberta Belli
Luigi M. Caliò
Sandro De Maria
Melsi Labi
Giuseppe Lepore
Luan Përzhita
Marco Peresani
Roberto Perna
Sara Santoro
Giuliano Volpe

Istituzioni coinvolte nel progetto

Ambasciata d'Italia in Albania
Istituto Italiano di Cultura
Istituto Archeologico Albanese
Ministero della Cultura Albanese
Museo Storico Nazionale di Tirana
Missione archeologica di Phoinike e Butrinto - Università di Bologna
Missione archeologica di Durazzo - Università di Chieti-Pescara
Missione archeologica di Hadrianopolis - Università di Macerata
Missione archeologica di Byllis - Politecnico di Bari
Missione archeologica nell'area Sud-Occidentale dell'Albania - Università di Ferrara
Missione archeologica marina nelle acque territoriali albanesi - Università di Foggia
Politecnico di Bari
Università di Bari
Università di Bologna
Università di Chieti
Università di Ferrara
Università di Foggia
Università di Macerata

Allestimento mostra: Frida Pashako

Coordinamento: Adriana Frisenna

Progetto grafico e stampa: Edipuglia

Produzione video: uzinaliquida

Traduzioni in lingua albanese: Sidi Gorica, Aldo Tare

Ufficio Stampa e Comunicazione: Istituto Italiano di Cultura e Ambasciata d'Italia in Albania

ANTICHE CITTÀ E PAESAGGI DI ALBANIA Un secolo di ricerche archeologiche italo-albanesi

QYTETET ANTIKE DHE PEIZAZHI NË SHQIPËRI Një shekull kërkimesh arkeologjike italo-shqiptare

Museo Storico Nazionale
Muzeu Historik Kombëtar
(Tirana, 12 aprile - 20 maggio 2016)

a cura di Giuseppe Lepore

Saggi di Sonia Antonelli, Roberta Belli Pasqua, Sofia Cingolani, Dhimiter Çondi, Sandro De Maria, Giacomo Disantarosa, Anna Gamberini, Ilirjan Gjipali, Danilo Leone, Giuseppe Lepore, Belisa Muka, Marco Peresani, Roberto Perna, Luan Përzhita, Matteo Romandini, Rudenç Ruka, Sara Santoro, David Sforzini, Maria Turchiano, Giuliano Volpe

Adrias

Storia e Archeologia dell'Adriatico e del Mediterraneo
Collana fondata da Ettore M. De Juliis
Diretta da Giuliano Volpe

Comitato scientifico internazionale

Paul Arthur, Grazia Semeraro (*Università del Salento*), Rita Auriemma (*Istituto Regionale Patrimonio Culturale, Friuli Venezia Giulia*)
Jacopo Bonetto (*Università di Padova*), Stéphane Bourdin, Stéphane Gioanni, Catherine Virlovet (*Ecole Française de Rome*)
Pascale Chevalier (*Université Blaise Pascal Clermont-Ferrand*), Cecilia D'Ercole (*Université Paris 1 Sorbonne*), Sandro De Maria (*Università di Bologna*)
Enzo Lippolis (*Università di Roma Sapienza*), Emanuele Papi, Enrico Zanini (*Università di Siena*), Sauro Gelichi (*Università Ca' Foscari Venezia*)
Richard Hodges (*American University of Rome*), Alessandra Molinari (*Università di Roma 2 'Tor Vergata'*), Sara Santoro (*Università di Chieti*), Francis Tassaux (*Université Bordeaux Montaigne*)

In copertina: i componenti della Missione Italiana all'approdo di Butrinto (Ugolini è il primo a sinistra) (per gentile concessione di Cinzia Nuccitelli).

Në kopertinë: pjestarë të misionit arkeologjik në Butrint (Ugolini në të majtë) (mirënjohje për Znj. Cinzia Nuccitelli për këtë foto).

© 2016 Edipuglia srl, via Dalmazia 22/b - 70127 Bari-S. Spirito
tel. 0805333056-5333057 (fax) - <http://www.edipuglia.it> - e-mail: info@edipuglia.it

Redazione: Valentina Natali

Copertina: Paolo Azzella

Progetto grafico e impaginazione: Quorum Italia

ISBN 978-88-7228-795-8

DOI <http://dx.doi.org/10.4475/795>

An aerial photograph of an ancient archaeological site in Albania, showing a large circular structure, possibly a theater or amphitheater, surrounded by various ruins and walls. The site is situated on a hillside with some vegetation.

LE NUOVE MISSIONI ARCHEOLOGICHE
IN ALBANIA

MISIONET E REJA ARKEOLOGJIKE
NË SHQIPËRI

HADRIANOPOLIS E LA VALLE DEL DRINO: RICERCHE DELL'UNIVERSITÀ DI MACERATA E DELL'ISTITUTO ARCHEOLOGICO ALBANESE DI TIRANA

HADRIANOPOLIS DHE LUGINA E DRINIT: STUDIMET E UNIVERSITETIT TË MACERATËS DHE INSTITUTIT ARKEOLOGJIK SHQIPTAR

Roberto Perna*, Dhimiter Çondi**

Dal 2005 il Dipartimento di Studi Umanistici dell'Università di Macerata e l'Istituto Archeologico Albanese di Tirana hanno avviato attività di ricerca archeologica ad *Hadrianopolis* (Sofratikë) e nel territorio della valle del Drino, con particolare attenzione al sito di Antigonea, situato nell'antica Caonia e nell'Epiro, anche con la finalità della costituzione di un Parco Archeologico.

La storia degli studi

L'antico itinerario della *Tabula Peutingeriana* (Tab. Peut. VII, 3;) attestava, ad una distanza di LV miglia da *Amantia* (presso Ploça), la città di *Hadrianopolis*.

Di questa però quasi nulla si conosceva, se non le rovine del Teatro, già ricordate da Henry Holland, che, nel suo *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc. during the years 1812-1813*, le descrive come "... small, and without any great beauty". In quegli stessi anni il colonnello W.M. Leake realizzò una serie di viaggi in Epiro, accuratamente descritti nel primo volume del suo *Travel in Northern Greece* del 1835. Nel corso di uno di questi gli abitanti del villaggio di Theriakhatas (Theriat) gli riferirono di resti di un'antica struttura che egli, pur non riuscendo a vedere di persona, identificò con un teatro, senz'altro il teatro di *Hadrianopolis*. Suc-

Nga 2005 Departamenti i Shkencave Humane i Universitetit të Maceratës dhe Instituti i Arkeologjisë i Tiranës kanë nisur aktivitete studimi arkeologjik në *Hadrianopolis* (Sofratikë) edhe në territorin e luginës së Drinos, me vëmendje të veçantë për Antigonen, që ndodhen në Kaonin e lashtë dhe në Epir, me qëllimin e ndërtimit të një Parku arkeologjik.

Historia e studimeve

Itinerari i lashtë tek *Tabula Peutingeriana* (Tab. Peut. VII, 3;) vërtetonte, në një distancë prej LV milje nga *Amantia* (pranë Ploçës), qytetin e *Hadrianopolis*.

Për të Megjithatë, pothuajse asgjë nuk dihej, nëse vetëm rrënojat e teatrit, të përmendura nga Henry Holland, që, në librin e tij *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc. during the years 1812-1813* i përshkruan si "[...] small, and without any great beauty".

Në ato vite koloneli W.M. Leake bëri një serë udhëtimesh në Epir, të përshkruar me saktësi në volumnin e parë të librit të tij *Travel in Northern Greece* i vitit 1835. Gjatë njërës prej tyre banorët e fshatit *Theriakhatas* (Theriat), i folën për mbetjet e një ndërtesë antike që ai, ende pa pasur mundësinë të shihte personalisht, identifikoj si një teatër, patjetër teatri i *Hadrianopolis*.

* Università di Macerata, Dipartimento di Studi Umanistici

** Instituti i Arkeologjisë (Qendra e Studimeve Albanologjike)

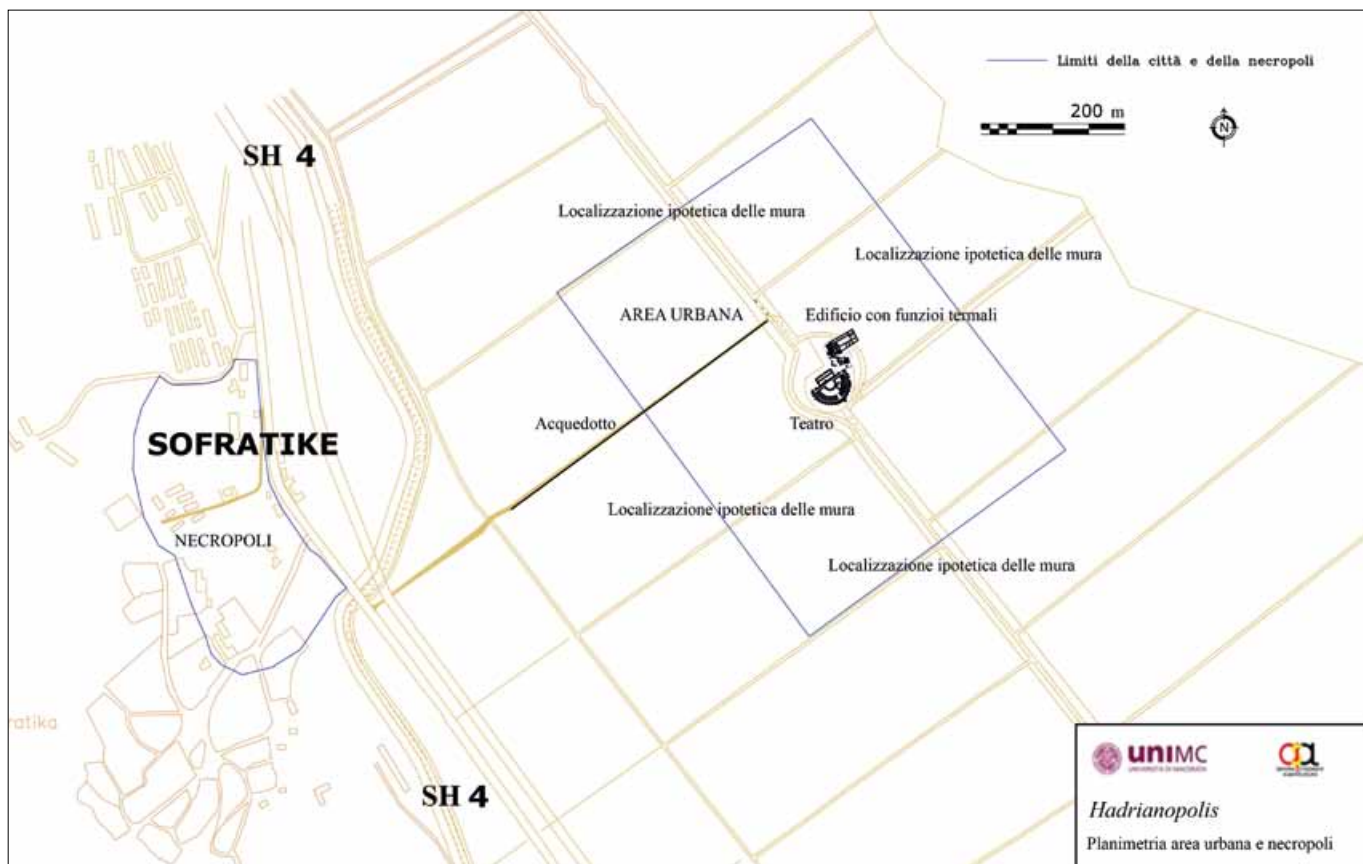

Tabula Peutingeriana. VII, 3, con attestazione della città di *Hadrianopolis*, tra *Apollonia* e *Amantia*, l'attuale Ploça.
 Tabula Peutingeriana. VII, 3, me dëshmi të qytetit e *Hadrianopolis*, midis Apolonisë dhe *Amantia* (pranë Ploçës).

Sofratikë: un momento dell'avvio degli scavi negli anni '80. Lo spezzone di muro visibile corrisponde alla struttura maggiormente emergente ed al punto "0" dello scavo ad una quota di più m 9,16 dal livello più basso oggi raggiunto.

Sofratikë: një monument në fillim të gërmimeve në vitet '80. Pjesa e murit të dukshëm korrespondon strukturës më shumë spikatëse, dhe në pikën "0" të gërmimit në një kuotë prej më se 9,16 m nga niveli më i ulët i arritur deri me sot.

Planimetria archeologica della città romana di *Hadrianopolis* con la sua necropoli.
 Planimetria arkeologjike e qyteti romak dhe nekropolit të *Hadrianopolis*.

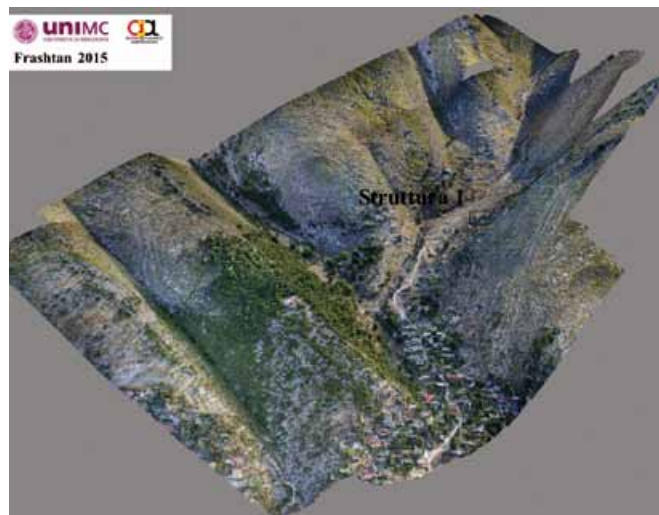
cessivamente anche E. Isambert nel suo “*Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l’Orient*”, edito a Parigi nel 1873, ricorda il monumento che doveva però essere sostanzialmente coperto da terra.

Gli anomali accumuli che formavano una sorta di collina sopra l’edificio indussero gli abitanti della zona a pensare si trattasse di un antico castello cui diedero, infatti, il nome di Paleokastra. Negli anni ’70 del secolo scorso il taglio di un collettore incontrò accidentalmente il monumento e nel 1974 ebbero luogo i primi sondaggi a seguito dei quali, a ca. 3 m al di sotto del livello del piano di campagna, venne in luce l’orchestra. Negli anni 1984, 1985, 1986 furono organizzate dall’Istituto dei Monumenti di Cultura di Tirana (IMK), dirette da A. Baçe, delle campagne di scavo dalle quali emersero in maniera definitiva le strutture del teatro.

Lo scavo archeologico, avviato all’inizio di questo secolo, ha consentito di riportare alla luce una parte consistente dell’antica città romana, cui l’edificio apparteneva, e di indagarne le più antiche fasi di vita.

L’età tardo-classica ed ellenistica

Nella valle del Drino è ipotizzabile, a partire dall’età tardo classica, la presenza di un modello insediativo basato su villaggi fortificati posti alle prime pendici delle montagne. Tra questi siti insieme a Jergucat, Theriat ed altri, emerge quello di Paleospiti di Frashtan, dove, nel

DSM (digital surface model), del sito fortificato di Paleospiti di Frashtan (elaborazione A. Antinori).

DSM (digital surface model) të ngulimit të fortifikuar në Paleospiti të Frashtanit (përpunim A. Antinori).

Më pas edhe E. Isambert në botimin e vet “*Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l’Orient*”, botuar në Paris në vitin 1873, kujton monumentin që duhet të ishte gjithsesi pothuajse i mbuluar nga dheu.

Akumulimet anormale që formonin një farë kodrine sipër ndërtesës, i bënë banorët e vendit të mendojnë që bëhej fjalë për një kështjellë të lashtë, së cilës i dhanë emrin *Paleokastra*.

Gjatë viteve ‘70 e shekullit të kaluar punimet për hapjen e një kanali u ndeshën rastësisht me monumentin dhe në vitin 1974 filluan sondazhet e para nga të cilët, afërsisht 3 m nëntokë, erdhi në dritë orkestra. Gjatë viteve 1984, 1985, 1986 u organizuan nga Instituti i Monumenteve të Kulturës së Tiranës (IMK), disa gërmime, të drejtuara nga A. Baçe, të cilët nxorën në dritë përfundimisht strukturat e teatrit.

Gërmimet arkeologjike të këtij fillim shekulli, kanë bërë të mundur zbulimin e një pjesë të konsiderueshme të qytetit i lashtë romak, të cilit ndërtimi i përket, dhe të hetohen fazat më të hershme të jetesës.

Periudha klasike e vonë dhe helenistike

Në luginën e Drinit është e përfytyrueshme, në fillim të periudhës klasike të vonë, prania e një modeli vendbanimi të bazuar në fshatra të fortifikuara të vendosura në pjerrësi të maleve.

Paleospiti di Frashtan: la Torre A, da Ovest.

Paleospiti në Frashtan: Kulla A; pamje nga Perëndimi.

corso del 2014 è stata avviata una campagna di rilevamento con l'ausilio di droni che ha consentito di realizzare una ortofotocarta e un DSM (digital surface model) utili per avviare specifiche indagini stratigrafiche.

Il sito antico, che si estende per oltre 400 m in senso est-ovest lungo la direzione della valle e per 200 m in senso nord-sud, è caratterizzato dalla presenza di una strada lastricata

che, correndo nel fondo valle, funge quasi da asse generante dell'insediamento, caratterizzato dalla presenza di ambienti privati e da strutture difensive che si sviluppano, coordinate fra loro e su un sistema di terrazzamenti.

Lo scavo ha interessato la Struttura 1, un complesso sostenuto da muri di terrazzamento e composto da due torri quadrangolari che si sviluppano a nord e a sud di un cortile e si affacciavano su ambienti aperti.

La collocazione topografica di tali insediamenti, la loro diffusione sul territorio e l'articolazione delle strutture si adattano sia alle necessità economiche legate alla pastorizia e allo sfruttamento dell'agricoltura sia a quelle geopolitiche rivolte al controllo della viabilità nord-sud, che sono al centro dell'interesse dei Caoni a cavallo tra V e IV sec. a.C.

Pochi sono i dati provenienti dal sito di Sofratikë per questa fase, che documentano però una frequentazione forse anche con edifici a carattere monumentale, come indiziato da un frammento di cornice architettonica. Il sito, vista la sua collocazione in pianura, era forse destinato più che altro alla funzione di luogo comunitario e identitario per le comunità circostanti.

Tra la fine del IV e l'inizio del III sec. a.C., i Caoni si integrano nella alleanza (*symmachia*) degli Epiroti e gli Eacidi, la dinastia di Pirro, cui si deve la fondazione di Antigonea, affermano la propria *leadership*. Il territorio della valle che fa riferimento ad Antigonea appare ormai come quello di una *polis* greca, controllato da una serie di fortezze. In questa fase, cui sono riferibili flebili tracce strutturali individuate nell'area successivamente occupata dal teatro, il sito presso Sofratikë ne era forse una sorta di proiezione sulla valle.

Sofratikë: frammento di cornice architettonica di ambito corinzio.
Sofratikë: fragment kornize arkitektonike tip korintik.

Midis këtyre sitave, së bashku me Jergucat, Theriat dhe të tjerë, gjejmë atë të Paleospiti të Frashtanit ku, gjatë vitit 2014 u fillua një fushatë rilevimi me ndihmën e droneve e cila lejoi realizimin e një ortofoto dhe një DSM (digital surface model) të dobishme për të filluar, në 2015, hetime arkeologjike specifike.

Siti i lashtë, i cili shtrihet në Lindje-Perëndim përgjatë drejtimit fushor për më se 400 m dhe 200 në Jug-Veri, karakterizohet nga prania e një rrugë të shtruar që, duke u zgjatur në luginë, pothuajse shërben si aks krijues i

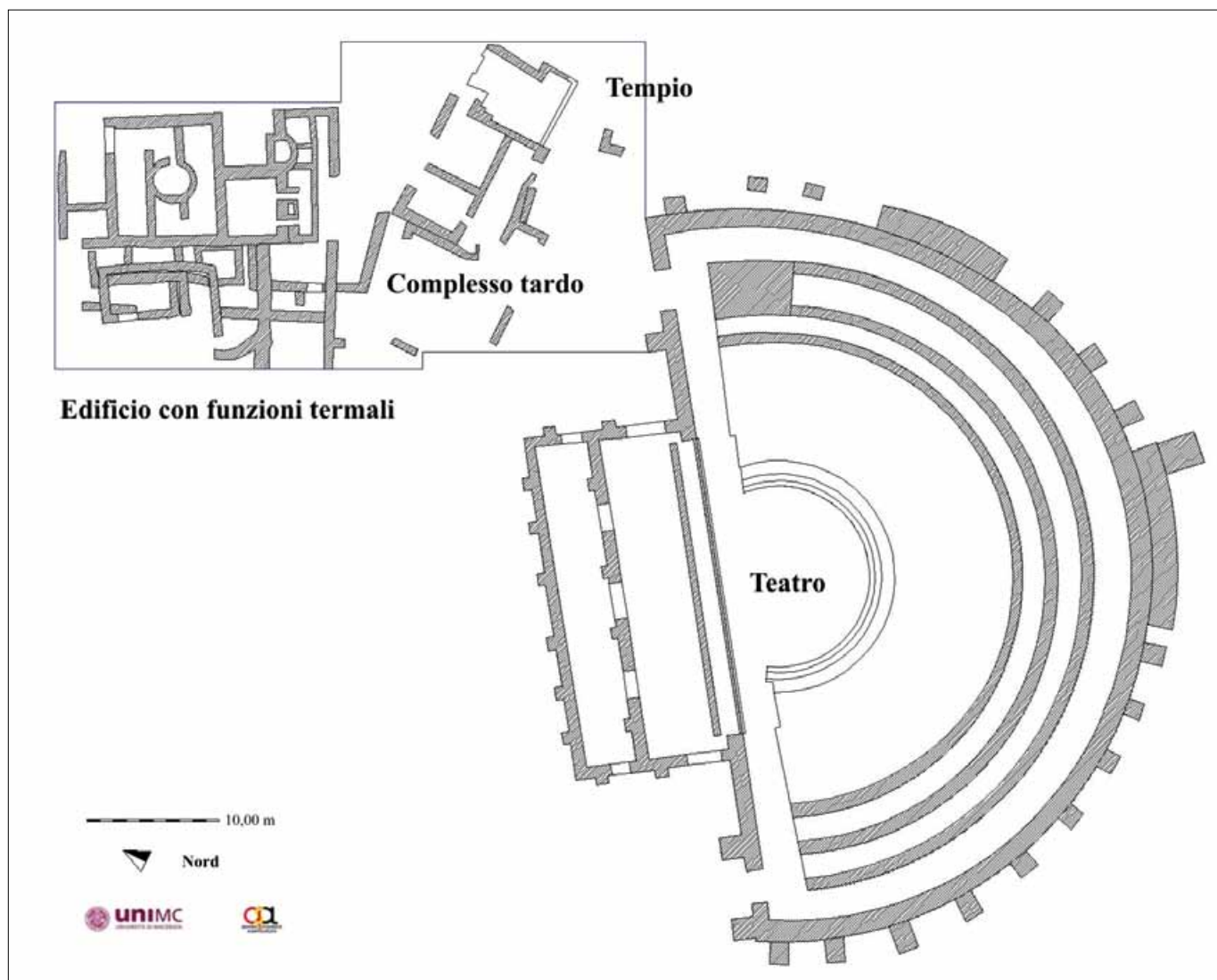
vendbanimit, i karakterizuar nga prania e ambienteve private dhe strukturave mbrojtëse që zhvillohen të koordinuara midis tyre dhe mbi një sistem me tarraca. Gërmimi ka interesuar ndërtesën e quajtur “Struttura 1”, kompleks që mbështetet mbi mure tarracimi i përbërë nga dy kulla katrore që zhvillohen në veri dhe në Jug të një oborri dhe drejtoreshin në ambiente të hapura.

Vendosja topografike e këtyre vendbanime, përhapja e tyre në territorin dhe artikullimin e strukturave i përshtaten edhe nevojave të vetë ekonomisë të lidhura me blegtorinë dhe me bujqësinë, edhe atyre gjeopolitike për kontrollin e rrugëve Veri-Jug, në qendër të interesit për Kaonët midis shekujve V dhe IV p.Kr.

Pak janë të dhënat që vijnë nga siti i Sofratikës për këtë fazë, ato sidoqoftë dëshmojnë një prani mbase edhe të ndërtimeve monumentale, ashtu siç sugjerohet nga një fragment kornize arkitektonike. Siti gjithsesi, duke pasur parasysh vendosjen e tij në fushë, mbase kishte më tepër synimin si vend komuniteti dhe identiteti për komunitetet përreth.

Që nga fundi i shekullit të IV dhe fillimi i të III p.Kr. Kaonët u integruan në aleancën (*symmachia*) e Epirotëve dhe Aiakidëve, dinastia e Pirros, të cilëve i përket themelimi i Antigoneas, duke konfirmuar hegjemonin e tyre. Territori i luginës që i referohet Antigoneas duket tashmë si aj i një *polis* greke, i kontrolluar nga një seri fortesash.

Në këtë fazë, për të cilën mundet të atribuohen ca gjurmë të dobëta strukturale në sipërfaqen pastaj e zënë nga teatri, siti pranë Sofratikës ishte mbase një farë projektim të saj në luginën.

Sofratikë: planimetria delle strutture indagate dall'anno 2005 all'anno 2015 (rilievo e disegno D. Sforzini).

Sofratikë: planimetria e strukturave të hetuara nga viti 2005 në vitin 2015 (rilevim dhe vizatim D. Sforzini).

L'età romana

Dopo la fine della terza guerra macedonica, è molto probabile che il centro presso Sofratikë - nell'ambito amministrativo forse del *koinon* dei *Prasaiboi* e in un quadro poleografico ricco di insediamenti - si avviò dunque a prendere il posto di Antigonea come centro di riferimento per la valle e nodo di controllo del sistema viario.

A questa fase possono essere attribuiti i primi interventi che tentano di riorganizzare in funzione abitativa il precedente sito: si tratta di un drenaggio sopra il quale viene sistemato un piano di calpestio, forse una strada. È però a partire dall'età imperiale che l'insediamento av-

Epoka romake

Pas përfundimit të luftës së tretë maqedonase, ka shumë mundësi që qendra e Sofratikës – në kuadrin administrativ mbase i koinonit i Prasaibëve, dhe në kuadrin paleografik i pasur me ngulime – filloi pra të zinte vendin e Antigoneas si qendër referimi për të gjithë luginën dhe një kontrolli e sistemit të rrugëkalimeve.

Kësaj faze mund ti njihen ndërhyrjet e para që tentojnë të riorganizojnë në një funksion vendbanus sitin e mëparshëm: bëhet fjalë për një drenazhim sipër të cilit u krijua një shesh dheu i ngjeshur, ndoshta një rrugë.

viò un processo di intensa monumentalizzazione che lo portò a dotarsi di una serie di edifici a carattere pubblico che sono al centro delle indagini ancora in corso, concentrate in particolar modo intorno all'Edificio con caratteristiche termali, al Tempio in opera quadrata inglobato successivamente nel Complesso tardo e nel Teatro.

Tra i monumenti più antichi, proprio sotto l'Edificio con caratteristiche termali sono venute alle luce le tracce di un muro realizzato in età flavia. Successivamente in età traiana o forse già adrianea, tali strutture sono obliterate da almeno due ambienti comunicanti attraverso una soglia.

Al di sotto del piano dell'orchestra del Teatro, asportata parzialmente prima del suo restauro, è venuta alla luce una struttura con muri ad andamento curvilineo realizzata in blocchi calcarei, anche questa forse databile tra età flavia ed età traiana.

Sembra dunque che il precedente insediamento abbia avviato dall'inizio dell'età imperiale un processo che lo ha portato a costituirsi come un *vicus*, cioè un villaggio privo dell'articolazione delle città.

A partire dall'età adrianea, in connessione anche con l'organizzazione della provincia di *Epirus*, la città si struttura in forma urbana, attraverso una rifondazione con il nome di *Hadrianopolis*.

La realizzazioni di indagini geofisiche ci consentono oggi di formulare alcune ipotesi in relazione alle caratteristiche urbanistiche del centro antico per il quale è possibile pensare ad una estensione di almeno 300-350 m in senso est-ovest e di 400 m in senso nord-sud. Nell'ambito di tale organizzazione urbanistica il Teatro e l'Edificio con funzioni termali, inseriti all'interno di un impianto con vie che si intersecavano ortogonalmente, sembrano occupare una posizione centrale, mentre tra di essi si ipotizza la presenza di uno spazio aperto. Nella zona centrale dell'insediamento, insieme ad alcune aree aperte con funzione pubblica, si trovavano abitazioni di vaste dimensioni, organizzate intorno a cortili.

L'acquedotto costeggiava la strada di accesso al centro urbano proveniente da ovest e risulta coerente rispetto all'orientamento della città, indiziando una possibile organizzazione integrata del rapporto tra città e territorio. Oltre i limiti urbani dell'insediamento in direzione ovest si estendeva una necropoli di cui le indagini hanno riportato in luce tombe a cista rivestite di lastre calcaree e un monumento funerario naomorfo.

Por është nga shek. I p.e.s. qe ky vendbanim filloj një proces intensiv i monumentalizimit që çoi në pajisjen me një serë ndërtesash me karakter publik, që janë akoma në vazhdim të kërkimeve, të përqendruara në mënyrë të veçantë rreth Ndërtesës me karakteristika termale, dhe Tempullit në *opus quadratum*, i përfshinë më pas në Kompleksin e vonë e në Teatrin.

Ndër monumentet më antikë, pikërisht nën Ndërtesën me karakteristika termale kanë dalë në dritë shenjat e një muri të realizuar në shek. I e.s. Më vonë në kohën e Traianit ose Adrianit, struktura të tilla janë të zëna nga të paktën dy ambiente komunikues nëpërmjet një pragu. Ndër planin e orkestrës së Teatrit, e zhvendosur pjesërisht para restaurimit, doli në dritë një strukturë me mure në formë të lakueshme të realizuar me blloqe gëlqerorë, edhe kjo ndoshta e datuar në kohën ndërmjet shek. I e.s. dhe Traianit.

Duket pra që vendbanimi i mëparshëm të ketë shënuar fillimin, pas shek. I p.e.s., të një procesi që ka bërë të mundur themelimin në *vicus*, domethënë të një fshati pa artikulationin e një qyteti.

Duke filluar nga koha e Adrianit, në bashkërendimin dhe me organizimin e provincës *Epirus*, qyteti u strukturua në formë urbane, përmes një rithemelimi me emrin *Hadrianopolis*.

Kryerjet e kërkimeve gjeofizike na lejojnë sot të formulojmë disa hipoteza në lidhje me karakteristikat urbanistike të qendrës antike për të cilën është e mundur të mendohet një shtrirje të paktën 300-350 m në drejtim Lindje-Perëndim dhe 400 m në drejtim Veri-Jug. Në brendësi të një organizimi të tillë urbanistik Teatri dhe Ndërtesa me funksione termale, të futur brenda një impianti me rrugë që ndërpriteshin në mënyrë drejtkëndore, duken sikur zënë një pozicion qendror, që ndërmjet tyre supozohet prania e një hapësirë. Në zonën qendrore të ngulimit, së bashku me disa hapësira për përdorimin publik, gjendeshin disa banesa me përmasa të mëdha, të ndërtuara rreth oborreve.

Ujësjellësi i ndërtuar anës rrugës, zinte hyrjen për në qendrën urbane që vjen nga Perëndimi, dhe duket i ndërlidhur me orientimin e qytetit, duke i dhen fillimin një organizim të plotë të raportit midis qytetit dhe territorit. Përtej kufijve të vendbanimit në drejtim të Perëndimit shtrihet një nekropol, kërkimet për të cilën kanë nxjerre në dritë varret me gropë të veshura me pllaka gëlqerore dhe një monument funeral me formë tempulli.

L'Edificio con caratteristiche termali

Per quanto riguarda l'Edificio con caratteristiche termali la struttura visibile, in corso di scavo grazie anche ad una collaborazione con l'Università di Oxford, attualmente costituisce la quarta fase di un complesso edificato in età flaviana, ampliato in età traianea e monumentalizzato nel corso del III sec. d.C. grazie alla realizzazione di imponenti fondazioni, attualmente visibili solo grazie agli scavi più recenti, prima di una riduzione attraverso la rasatura di queste strutture.

In questa fase l'Edificio si organizza intorno ad un ambiente quadrangolare (8,45 x 7,50 m) pavimentato con lastre calcaree. L'ingresso avveniva da un ambiente stretto e lungo (8,45 x 3.10 m) e disposto trasversalmente. Su di esso si affacciavano da sud gli ambienti caldi. Di quest'ultimi lo scavo ha consentito di riportare in luce un pavimento in cocchiopesto parzialmente crollato che a ovest lascia intravedere tracce delle *suspensurae*. Quella visibile è però certamente relativa ad una sistemazione più tarda.

Tra i materiali individuati nel corso dello scavo, nei livelli di abbandono della struttura numerosi sono i laterizi con bollo ΔH il cui significato, desumibile dallo scioglimento del testo in $\delta\eta(\mu\omicron\sigma\iota\varsigma)$, rinvia alla loro

Sofratikë: ortofoto dell'area a Sud-Ovest dell'Edificio con funzioni termali (Saggio 4, Settori A-W), indagata tra il 2011 ed il 2015 (elaborazione A. Antinori).

Sofratikë: ortofoto e sipërfaqes Jugperëndimore te Ndërtesës me karakteristika termale (Sondazh 4, Sektorët A-W), të hetuara midis viteve 2011 dhe 2015 (përpunim A. Antinori).

Ndërtesa me karakteristika termale

Përsa i takon ndërtesës me karakteristika termale pjesa e dukshme, akoma nën gërmim falë edhe bashkëpunimit me Universitetin e Oxfordit, aktualisht përben fazën e katërt të një kompleksi të ndërtuar në kohën e Flaveve dhe zgjeruar në kohën e Traianit, dhe monumentalizuar gjatë shek. III m.Kr., falë edhe realizimit të themeleve madhështore, aktualisht të dukshme vetëm falë gërmimeve të kohëve të fundit, para reduktimit përmes rrafshimit të këtyre strukturave.

Në këtë fazë ndërtesa organizohet në një ambient katërkëndësh (8,45 x 7,50 m) me dyshme të shtruar

Sofratikë: area centrale dell'Edificio con funzioni termali, da Nord. Sofratikë: pjesa qendrore e Ndërtesës me karakteristika termale; pamje nga Veriu.

Sofratikë: ambienti caldi dell'Edificio con funzioni termali, da Nord. Sofratikë: ambientet e kalidariumit të ndërtesës me karakteristika termale; pamje nga Veriu.

Sofratikë: frammento di tegola con bollo ΔΗ.
Sofratikë: fragment tjegulle me vulë ΔΗ.

pertinenza a un edificio di natura pubblica. Questo, la cui ipotetica ricostruzione planimetrica è proponibile sulla base delle indagini geofisiche, era certamente più vasto e si sviluppava verso Est, per una lunghezza di ca. 37,50 m. Il grande ambiente rettangolare sembra affiancato da uno spazio anch'esso rettangolare (19,70 x 8,0 m), forse aperto, disposto in senso est-ovest, sul quale si affacciano una serie di ambienti quadrangolari. Per quanto riguarda invece la sua funzione, l'ipotesi più

Gjirokaster: allestimento della tomba da Sofratikë presso il Museo di Gjirokaster
Gjirokastër: montimi i varrit nga Sofratika në Muzeun e Gjirokastrës.

me pllaka gëlqerore. Hyrja përbëhej nga një ambient i ngushtë dhe i gjatë (8,45 x 3,10 m) i vendosur në mënyrë transversale; në Jug të këtij ishin ambientet e ngrohta. Nga këto të fundit, gërmimi ka lejuar zbulimin e një dysheme në *opus signinum* pjesërisht i shembur që në Perëndim lejon të vëzhgohen shenja të *suspensurae*. Pjesa e dukshme është sigurisht e një sistemimi më të vonë. Ndër materialet e veçuar gjatë gërmimit, në nivelet e braktisjes të strukturës, një numër i caktuar tullash e tjegullash me vulën ΔΗ që nga zbërthimi i tekstit në δη(μόσιος) do të thotë që ato i përkasin një ndërtese të natyrës publike.

Hipoteza e rindërtimit të planimetrisë së saj është e përfytyrueshme në bazë të kërkimeve geofizike; ndërtesa kishte natyrisht shtrirje më të madhe dhe përhapej në drejtim të Lindjes për një gjatësi rreth 37,50 m.

Ambienti i madh drejtkëndor kishte në krahë një hapësirë edhe ajo drejtkëndore (19,70 x 8,0 m), ndoshta e hapur dhe e shtrirë në drejtim Lindje-Perëndim në të cilën duken një seri ambientesh drejtkëndorë.

Përsa i përket funksionit, hipoteza më e pranueshme është që behet fjalë për një ndërtesë termale, ndoshta e shoqëruar nga një *schola*.

Ndërtesa ju nënshtrua, ndërmjet shek. IV-V m.Kr., një seri riorganizimesh, ndër të cilët edhe transformimet të ambienteve të ngrohta dhe të *praefurnia* – kështu siç i shohim ne sot – dhe, në brendësi të ambientit të madh qendror, ndërtimin e dy mureve që ndajnë hapësirën në tre seksione të lidhura ndërmjet tyre nga një vijë e përdredhur dhe së fundi një sistemim të pjesshëm

Sofratikë: gli ambienti tardi sopra l'Edificio con funzioni termali, da Ovest.

Sofratikë: ambientet e vona sipër Ndërtesës me karakteristika termale; pamje nga Perëndimi.

plausibile, è quella che si tratti appunto di un edificio termale, forse associato alla sede di una *schola*.

L'Edificio subì fra IV e V sec. d.C. una serie di riorganizzazioni fra le quali la trasformazione degli ambienti caldi e dei *praefurnia* – così come li vediamo oggi – e, all'interno del grande ambiente centrale, la costruzione di due muri che divisero lo spazio in tre sezioni collegate da un sinuoso percorso obbligato ed infine una sistemazione e parziale rifunzionalizzazione caratterizzata dal riuso di materiali edilizi più antichi.

Probabilmente nel VI sec. d.C., dopo una fase di parziale abbandono, la zona centrale dell'ambiente fu riutilizzata per l'edificazione di un piccolo *laconicum* circolare, al centro probabilmente di un sistema termale più ridotto del precedente, mentre il *tepidarium* venne totalmente riorganizzato per ospitare botteghe. In questo stesso momento le aree circostanti furono occupate da tombe, una in particolare, ben conservata e restaurata così come trovata, è oggi esposta presso il Museo di Gjirokaster.

tè caratterizuar nga ripërdorimi i materialeve më të vjetër për ndërtimin.

Ndoshta në shek. VI m.Kr. pas një faze braktisje të pjesshme, zona qendrore e ambientit ishte ripërdorur për ndërtimin e një *laconicum* të vogël rrethor, ndoshta të një sistemi termal më të reduktuar nga i mëparshmi, ndërsa *tepidarium* u riorganizua tërësisht për të bërë vend dyqaneve. Në këtë monument hapësirat rreth e qark u zunë nga varre, njëri në mënyrë të veçantë i ruajtur mire, është sot i ekspozuar në Muzeun e Gjirokastrës.

Në fund të shek. VI m.Kr. hapësira e braktisur zihet në mënyrë progresive nga banesa *squattered* që shtrihen dhe mbushin hapësirën pjesërisht të lirë në Perëndim dhe që me kalimin e kohës do të jen gjithmonë e më shumë jo të lidhura me rregullimin e vjetër planimetric. Strukturat e fundit të dukshme janë gjurmët e mureve të përdorur si kufizime të pronave në fshat, dhe banesat e fazës në të cilën procesi i ruralizimit të vendit mund të thuhet tashmë i filluar.

Sofratikë: il Teatro, da Nord-Ovest.

Sofratikë: Teatri; pamje nga Verilindja.

Alla fine del VI sec. d.C. l'area, caratterizzata da livelli di abbandono, viene progressivamente occupata da abitazioni *squattered* che si estendono e debordano nell'area in parte libera ad ovest e che nel tempo saranno sempre più slegate dal vecchio assetto planimetrico.

Le ultime strutture evidenti sono le tracce di muri di campagna, delimitazioni di proprietà ed abitazioni relative alla fase in cui il processo di ruralizzazione dell'area può dirsi ormai avviato.

Il Teatro

Il precedente edificio curvilineo fu distrutto per la costruzione del Teatro in età adrianea. Questo, lungo da nord a sud m 50,61, presenta una *cavea* larga m 52,23 ed è stato costruito con sostruzioni concentriche che, riempite di terra, formano di fatto una collina artificiale. Sul muro esterno si appoggiano i contrafforti e le scale di accesso. L'edificio scenico era di forma stretta e corta (m 26,12 x 12,34). Privo di *tribunalia* e di *basilicae*, esso è legato alla *cavea* solo dalla copertura degli ingressi laterali con strutture a volta. Sul *proscenium* si apre il *postscaenium*, formato da un semplice ambiente rettangolare. Il palcoscenico presenta un *pulpitum* con una base modanata. La *scaenae frons* presenta le tre classiche aperture: quella centrale rivestita da una esedra curvilinea, mentre le minori da due rettangolari; la *frons scaenae* era formata da un alto zoccolo modanato.

Si è già sottolineato come le caratteristiche costruttive e tecnologiche consentano di inserire a pieno titolo il Teatro tra quelli in cui la tradizione romana si contamina con quella greco-ellenistica.

È probabile che nel corso del III-IV sec. d.C. venisse risistemata la pavimentazione dell'orchestra, dove venne anche realizzata una balaustra, la *porticus in summa cavea* venne ridotta e riorganizzata per ospitare una *summa cavea* stabile. I nuovi interventi potrebbero essere connessi alla trasformazione della struttura in funzione dell'organizzazione di *venationes*.

A partire dal VI sec. d.C. l'edificio perse definitivamente le sue funzioni: al di sopra dell'orchestra e della scena si costruì con ogni probabilità una chiesa, evidenziata da due brevi spezzoni di muri. Si trattava certamente di un edificio di proporzioni significative, ma del quale non sono state individuate altre tracce. Delle sue decorazioni architettoniche si conservano alcune imposte di pilastro, una delle quali ancora visibile *in situ*.

Sofratikë: Saggio 3, Settori 5-8, spezzoni di muri appoggiati sui resti dell'edificio scenico ed appartenenti probabilmente ad una chiesa, da Nord.

Sofratikë. Sondazh 3, Sektorët 5-8, pjesët e mureve që mbështeten mbi rrënojat e skenës dhe pranë me gjasë një kishe; pamje nga Veriu.

Teatri

Ndërtesa e lakueshme e mëparshme u shkatërrua për ndërtimin e Teatrit në kohën e Adrianit.

Teatri, i gjatë nga Veriu në Jug 50,61 m, paraqet një *koilon* të gjërë 52,23 m dhe u ndërtua me nën struktura barazqëndrore që, të mbushura me dhe, formojnë një kodër artificiale. Në murin e poshtëm mbështeten kundërforcat dhe shkallët e hyrjes.

Ndërtesa skenike kishte formë të ngushtë dhe të shkurtër (26,12 x 12,34 m). Pa *tribunalia* dhe *basilicae*, ajo është e lidhur me *koilon* vetëm nga mbulesa e hyrjeve anësore me qemer. Në *proscenium* hapet *postscaenium*, i formuar nga një ambient drejtkëndor. Skena paraqet një *pulpitum* me një bazament të dekoruar. *Scaenae frons* paraqet tre hapjet klasike. Ajo qendrore ka një *exedra*, dhe anësoret drejtkëndëshe; kishte edhe një bazament i lartë dhe i dekoruar. Është nënvizuar më lart që karakteristikat konstruktive dhe teknologjike na lejojnë të fusim me plot të drejtë teatrin ndër ata në të cilët tradita romake ndotet me artin greko-helenistik.

Është e mundur që gjatë shek. III dhe IV m.Kr. të jetë risistemuar dyshemeja e orkestrës, ku realizohet edhe një parrmak; *porticus in summa cavea* reduktohet dhe riorganizohet për strehuar një *summa cavea* të përhershme. Ndërhyrjet e reja mund të kenë qenë të lidhura me transformimin e strukturës në funksion të organizimit të *venationes*.

Di particolare interesse per quanto riguarda le ultime fasi di vita dell'edificio l'individuazione, tra la *media* e la *summa cavea* di un'area artigianale, distrutta per la realizzazione di un torrione difensivo di m 10,78 x 6,78, costruito con i blocchi dei gradini del teatro.

Il Tempietto ed il Complesso tardo

Nella zona tra Teatro ed Edificio con funzioni termali fu realizzato in età traianea un edificio in opera quadrata, pavimentato con lastre di calcare, i cui lati est ed ovest sono stati riportati alla luce per una lunghezza di 5,6 m. L'edificio ad una quota di 1 m ca. rispetto a quella delle altre strutture e caratterizzato da un orientamento diverso da quello della città, assumeva una posizione dominante rispetto all'area circostante, che delimitava da est.

Nel corso del VI sec. d.C. esso venne riorganizzato e in parallelo venne appoggiato al suo lato ovest, invadendo lo spazio fino ad ora libero, un complesso formato da più ambienti; vennero inoltre contemporaneamente costruite due nuove vie d'accesso.

Nel primo caso, vennero realizzati una sorta di vestibolo a nord e un canale che consentiva il deflusso delle acque dall'interno dell'edificio, per il quale si può solo avanzare l'ipotesi di una nuova funzione come battistero.

Gli scavi più recenti stanno facendo chiarezza anche sull'insieme di strutture appoggiate ad Ovest di questo e nelle quali si è potuto identificare un edificio di dimensioni vaste, caratterizzato da più ambienti di forma quadrangolare. Dimensioni, centralità e monumentalità

Duke filluar nga shek. VI m.Kr. ndërtesa humbi përfundimisht funksionet e saj. Pikërisht sipër skenës dhe orkestrës u ndërtua me siguri një kishë e cila evidentohet nga dy copa të mëdha muri. Bëhet fjalë sigurisht për një ndërtesë me proporcione domethënëse, nga e cila nuk ka pasur të tjera gjurmë. Nga dekoret e saj arkitektonike ruhen disa baza **shtylle**, njëra nga të cilët akoma *in situ*.

E një interesi të veçantë, për atë që i përket fazës së fundit të jetës së ndërtesës është edhe individualizimi, midis *media* dhe *summa cavea* të një hapësire artizanale, e shkatërruar për të realizuar një kullë mbrojtëse 10,78 x 6,78 m e madhe, e ndërtuar me blloqet e shkallëve të Teatrit.

Tempulli dhe kompleksi i vonë

Në zonën ndërmjet Teatrit dhe Ndërtesës me funksione termale u realizua në kohën e Traianit një ndërtesë në formë katrore, dyshemeja e së cilës ishte e shtruar me pllaka gëlqerorë, në të cilën nga ana Lindore dhe Perëndimore kanë dalë në dritë për një gjatësi prej 5,6 m. Ndërtesa ka një kuotë afërsisht 1,0 m në krahasim me strukturat e tjera dhe është e orientuar ndryshe nga

Sofratikë: Saggio 4, Settore S, il Tempietto in opera quadrata, da Sud.
Sofratikë: Sondazh 4, Sektorë S, Tempulli në *opus quadratum*; pamje nga Jug.

Sofratikë: Saggio 4, Settore S, il Tempietto in opera quadrata ed il Complesso tardo, da Sud. In primo piano la strada che, costeggiando il Complesso stesso, consente l'accesso alla Chiesa costruita all'interno del Teatro.

Sofratikë. Sondazh 4, Sektorë S, Tempulli në *opus quadratum* dhe Kompleksi i vonë; pamje nga Jug. Në plan të parë rruga anësore e Kompleksit, lejon hyrjen në Kishën e ndërtuar brenda Teatrit.

ne indizierebbero una funzione non strettamente privata: un monastero o un edificio episcopale.

Sopra i livelli di distruzione degli ambienti sopracitati è stata individuata un'occupazione *squattered* a partire dal cui progressivo e rapido abbandono sembra avviarsi il processo di ruralizzazione già citato.

La città nel VI sec. d.C.

I dati di scavo più recenti, documentando un'imponente fase monumentale che inizia in età adrianea e si sviluppa nel III-IV sec. d.C., con una crisi collocabile nel corso del V sec. d.C.: forniscono utili informazioni sulle trasformazioni che hanno coinvolto l'insediamento dalla fine del V agli inizi del VI sec. d.C.

La riorganizzazione delle funzioni termali, l'occupazione dell'Edificio da parte di un sistema insediativo povero, la riorganizzazione del Tempietto, l'occupazione dell'area pubblica prima libera da parte di un complesso articolato nello sviluppo degli ambienti, l'occupazione del Teatro da parte di una chiesa monumentale e la riorganizzazione della viabilità, sono elementi che determinano un nuovo sviluppo urbano, incentrato ora su un complesso a carattere cristiano che occupa l'area centrale del vecchio insediamento.

Tali interventi corrispondono ad una rifunzionalizzazione e rifondazione del sistema urbano probabilmente legate al cambiamento di nome, avvenuto nel corso del regno giustiniano, in *Iustinianoupolis*, ricordato da Procopio (Procop., *De Aedif.*, IV, 1, 4, 36).

Sofratikë: coppa corinzia a rilievo.

Sofratikë: kupë korintike me relief.

qyteti, dhe kishte një pozicion dominues në raport me hapësirën rrethore që kufizonte në Perëndim.

Gjatë shek. VI m.Kr. u riorganizua dhe paralel u mbështet në anën perëndimore, duke zënë një hapësirë deri në atë moment të lirë, një kompleks i formuar nga më shumë ambiente. Njëkohësisht u ndërtuan dy rrugë të reja hyrje. Në rastin e parë u realizua një sallë hyrje në Veri dhe një kanal që lejonte daljen e ujërave nga brendësia e ndërtesës, për të cilën mund të ngrihet hipoteza e një funksion pagëzior.

Gërmimet e fundit kanë trajtuar edhe për tërësinë e strukturave që i mbështeteshin në Perëndim dhe në të cilat u mundësua identifikimi i një ndërtese me dimensione të mëdha, e karakterizuar nga shumë ambiente katërkëndësh. Madhësia, qëndërsia dhe monumentaliteti i saj adresojnë në një funksion jo ngushtësisht privat: një manastir ose një ndërtese episkopale.

Sipër niveleve të shkatërrimit të ambienteve të mësipërme është identifikuar një okupim *squattered*, dhe nga braktisja e tij, e shpejt dhe progresivë, vëmë re që fillon procesi i ruralizmit i përnduar më parë.

Qyteti në shek. VI m.Kr.

Të dhënat e gërmimeve të fundit, dokumentojnë një fazë monumentale madhështore që fillon në kohën e Adrianit dhe zhvillohet gjatë shek. III dhe IV m.Kr., si dhe të një krize gjatë shek. V m.Kr. kanë prurë informacione të nevojshme rreth transformimeve që kanë përfshirë këtë vendbanim në fund të shek. V dhe në fillim të shek. VI m.Kr.

Riorganizimi i funksioneve termale; rizënia e Ndërtesës nga ana e një sistem vendbanimi të varfër; riorganizimi i Tempullit, zënia e hapësirës publike, përpara e lirë, nga një kompleks të artikulluar në zhvillimin e ambienteve; zënia e Teatrit nga një kishë monumentale; riorganizimi i rrugëkalimit: janë këto elemente që vendosin për një zhvillim të ri urban të përqendruar në një kompleks me karakter krishterë që zë hapësirën qendrore të vendbanimit të vjetër.

Ndërhyrje të tilla korrespondojnë me një rifunksionim dhe rithemelim të sistemit urban, mundësisht të lidhur me ndryshimin e emrit, gjatë mbretërimit të Justinianit, në *Iustinianopolis*, si na kujton Procopi (Procop., *De Aedif.*, IV, 1, 4, 36).

Ortofotografia dell'area di scavo presso Sofratikë: 1. Edificio con funzioni termali; 2. Tempio; 3. Complesso tardo; 4. Teatro (elaborazione A. Antinori).

Ortofotografia e superficie di scavo presso Sofratikë: 1. Edificio con caratteristiche termali; 2. Tempio; 3. Complesso tardo; 4. Teatro (elaborazione A. Antinori).

La città dalla fine del VI sec. d.C.

Dopo l'età giustiniana, tuttavia, si rileva la progressiva disgregazione dell'impianto urbano, caratterizzato ormai da vani poveri che invadono il centro delle città, tendendo ad riutilizzare le vecchie strutture.

Si tratta di due fenomeni che anticipano la ruralizzazione e il sostanziale abbandono del VII sec. d.C. dell'insediamento, ormai chiamato *Drinopoli*, del quale l'ultima traccia evidente è un centro fortificato a controllo e servizio della viabilità e del territorio, un compito fondamentale ancora tutelato anche nelle fasi più tarde.

Un centro demico, forse collegato al teatro ed alla sua fortificazione certamente però rimase: non solo la città fu sede di diocesi sino all'XI secolo, ma le fonti ne at-

Qyteti në fundin e shek. VI m.Kr.

Pas kohës e Justinianit vihet re një shpërbërje progresive e impiantit urban që karakterizohet nga struktura të varfëra, që kishin pushtuar tashmë qendrën e qytetit, duke kërkuar ripërdorimin e strukturave të vjetra.

Bëhet fjalë për dy fenomene që pararendin ruralizimin dhe braktisjen masive të shek. VII m.Kr. të vendbanimit, që tashmë quhej *Drinopoli*, nga i cili evidencat e fundit është një qendër e fortifikuar për të kontrolluar shërbimin e rrugëkalimit në territor, një detyrë thellësisht akoma e ruajtur edhe në fazat e mëvonshme.

Një qendër e popullsisë, ndoshta e lidhur me Teatrin dhe me fortifikimin e tij, sigurisht që mbeti. Jo vetëm qyteti që në fakt ishte qendër e dioqezës deri në shek. XI, kur

testano l'esistenza almeno fino al XII sec. d.C., quando Al Idrisi descrisse un itinerario che conduceva da Valona alla città di *Armyroun-Armyros* (Libro di Ruggero, V Clima, IV Sezione), la cui prima tappa raggiungeva la località designata con il toponimo *Adernoboli*.

Il restauro dei reperti immobili e mobili

Collegata allo scavo è l'attività di restauro indirizzata sia ai beni immobili che mobili.

Il restauro del Teatro, in particolare, ha avuto quale obiettivo non tanto il raggiungimento di un risultato estetico, quanto la facilitazione della comprensione delle strutture e la sua rifunzionalizzazione, trasformandolo in un palcoscenico per gli spettacoli teatrali del festival "Sul sentiero di Adriano" – che ad oggi ha avuto tre edizioni –, nella consapevolezza che tanto l'abbandono, quanto un uso non mirato alle esigenze della conservazione, sono fattori di pericolo per il patrimonio architettonico ed archeologico.

Al Idrizi përshkruan, në itinerarin që ndoqi nga Vlora në qytetin *Armyroun-Armyros* (Libro di Ruggero, V Clima, IV Sezione), që në etapën e parë arriti lokalitetin e shënuar me toponimin *Adernoboli*.

Restaurimi i gjetjeve të luajtshme dhe të paluajtshme

E lidhur me gërmimin është edhe veprimtaria e restaurimit e drejtuar si pasurive e luajtshme dhe të paluajtshme.

Restaurimi i Teatrit në veçanti ka pasur objektiv jo vetëm arritjen e një rezultati estetik por edhe lehtësimin dhe kuptimin e strukturave, edhe rifunksionimin, duke transformuar në një skenë për shfaqjet teatrale të festivalit "Në gjurmët e Adrianit" – që deri sot ka pasur tre edicione –, duke e ditur që si braktisja dhe përdorimi pa kritere ruajtje, janë faktorë rreziku për pasurinë arkitektonike dhe arkeologjike.

Sofratikë: un momento del festival "Sul Sentiero di Adriano - 2010": il balletto "Tomar el tiempo de".
Sofratikë: një momentë i festivalit "Në gjurmët e Adrianit - 2010": baleti "Tomar el tiempo de".

Il Piano per il parco di Antigonea - *Hadrianopolis*

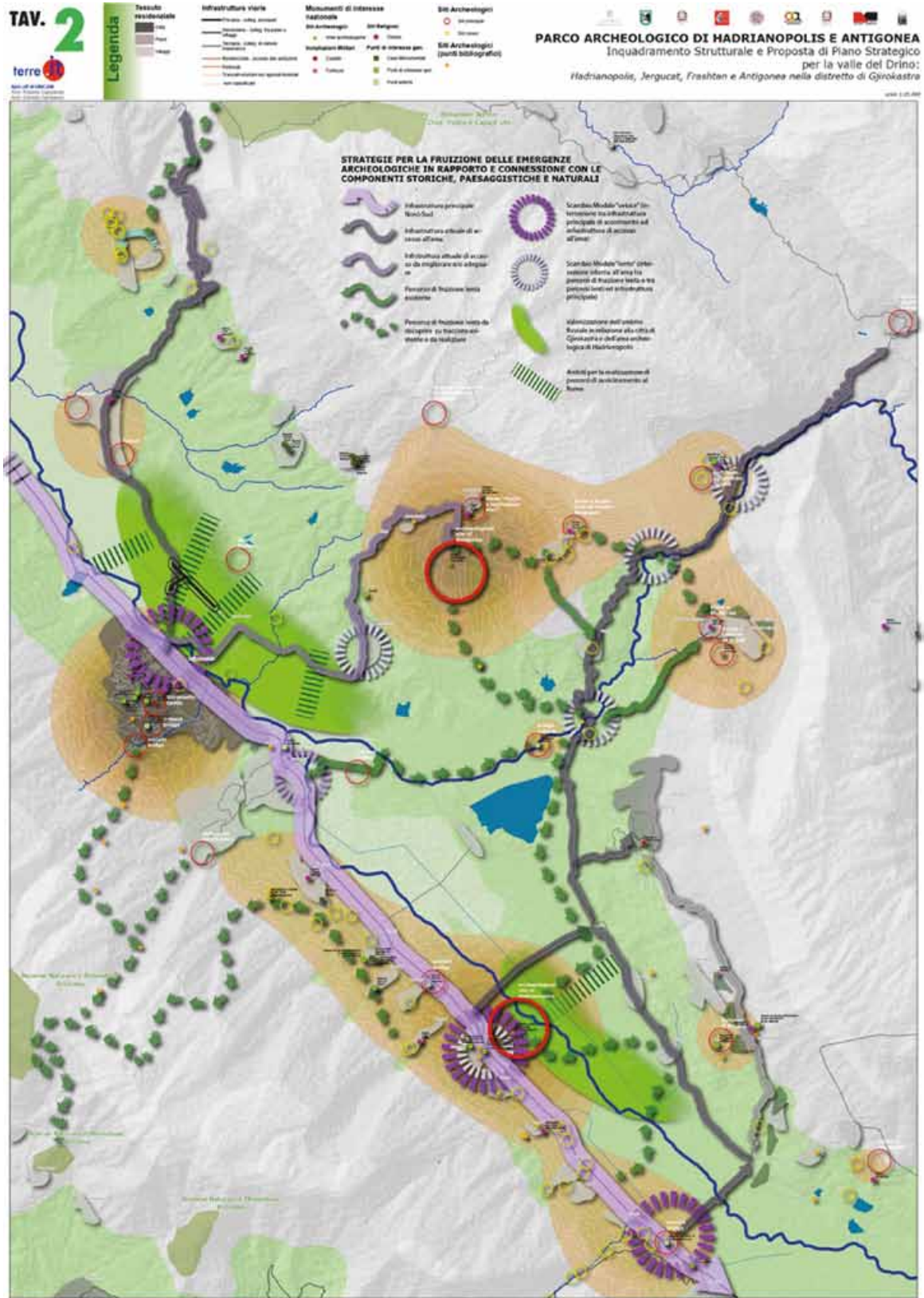
In una società complessa ed articolata come la nostra la tutela dei Beni Culturali e la loro valorizzazione tendono spesso ad essere subordinate ad altre esigenze apparentemente di più immediato beneficio; è dunque obbligo della ricerca scientifica porsi al centro dell'impostazione di modelli di gestione e sviluppo del territorio alternativi e complementari a quelli più tradizionali. Le ricerche archeologiche sono quindi state pensate anche come parte di un più complesso progetto del quale fanno parte, ad esempio, anche la realizzazione della carta dei Beni Culturali e di campi di volontariato finalizzati alla costituzione di gruppi di protezione civile sui Beni Culturali. Tale progetto è stato sintetizzato nell'elaborazione del Piano di Gestione del Parco archeologico di Antigonea-*Hadrianopolis* e della valle del Drino, elaborato insieme alla DRKK di Gjirokaster. Il Piano, oltre che attività di ricerca, restauro, e valorizzazione, ha previsto la perimetrazione e la zonizzazione, la definizione di norme d'uso e la definizione delle principali linee progettuali.

Plani për parkun e Antigoneas - *Hadrianopolis*

Në një shoqëri komplekse dhe të artikuluar si kjo e jona, ruajtja e pasurive kulturore dhe vlerësimi i tyre, kanë shpesh prirje për të qenë nën nevojat që duket sikur japin një përfitim të menjëhershëm; është pra detyrë e kërkimit shkencor të vihet në qendër të përcaktimeve të modeleve të administrimit dhe zhvillimit të territorit, të ndryshëm dhe plotësues nga ana tradicionale.

Kërkimet arkeologjike janë menduar edhe si pjesë e pandarë e një projekti kompleks në të cilin bëjnë pjesë, për shembull, edhe realizimi i hartës së pasurisë kulturore dhe kampet e vullnetarisë të finalizuar me ngritjen e grupeve të mbrojtjes civile për pasurinë kulturore.

Një projekt i tillë është sintetizuar në Planin e Administrimit të Parkut arkeologjik të Antigonea, - *Hadrianopolis* dhe të luginës së Drinos, së bashku me DRKK të Gjirokastrës. Plani, përveç aktivitetit kërkimor, restaurimit dhe vlerësimit ka parashikuar edhe perimetrimin dhe zonifikimin, përcaktimin e normave të përdorimit dhe krijimin e linjave kryesore të projektimit.

Inquadramento strutturale e proposta di Piano strategico per il Piano di Gestione del Parco archeologico di Antigonea-Hadrianopolis e della valle del Drino.
 Inkuadrim struktural dhe propozim i planit strategjik për Planin e Menaxhimit të Parkut arkeologjik i Antigones-Hadrianopolis dhe të luginës së Drinit.

Bibliografia essenziale

Botimet e zgjedhura

- A. Baçe, G. Paci, R. Perna (eds.), *Hadrianopolis*, I. Il Progetto TAU, Jesi 2007.
- M. Melfi, R. Perna (eds.), *Hadrianopolis: kerkime ne nje qytet te Epirit (2005-2009)*, Macerata 2010.
- C. Capponi, R. Perna, V. Tubaldi, *Primi dati sulle ceramiche comuni, da fuoco e sulle anfore provenienti dagli scavi di Hadrianopolis (Sofratikë - Albania)*, in III° Congresso internazionale sulle ceramiche comuni, le ceramiche da cucina e le anfore della tarda antichità nel Mediterraneo: archeologia e archeometria nel Mediterraneo occidentale ed orientale a confronto, Parma/Pisa, 26-30 marzo 2008, pp. 278-285.
- R. Perna, D. Çondi, *Nuovi dati dalle indagini archeologiche ad Hadrianopolis e nel territorio della valle del Drino*, in J.L. Lamboley, M.P. Castiglioni (edd.), *l'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité. 5ème colloque international*, (Grenoble 8-11 octobre 2008), Grenoble 2010, pp. 402-415.
- R. Perna (ed.), *Hadrianopolis: una città romana nell'antico Epiro*, Macerata, EUM 2011.
- R. Perna, *Attività dell'Università degli studi di Macerata ad Hadrianopolis (Albania)*, in M. Dalla Riva, H. Di Giuseppe (eds.), *Meetings between Cultures in the Ancient Mediterranean*. Proceedings of the 17th International Congress of Classical Archaeology, Rome 22-26 sept. 2008. Bollettino di Archeologia on line I 2010/ Volume speciale B / B7 / 7., pp. 22-34.
- R. Perna, D. Çondi, *Le indagini archeologiche ad Hadrianopolis (Sofratikë) e nel territorio della valle del Drino - campagna 2008*, in «Iliria» XXXIV/2009-2010, pp. 365-386.
- R. Perna, *Le indagini archeologiche ad Hadrianopolis (Sofratikë) e nel territorio della valle del Drino (campagne 2008-2010). per una prima sintesi storica dei risultati*, in S. De Maria (ed.), *Le missioni archeologiche in Albania, in occasione dei dieci anni di ricerche a Phoinike*, Atti del Convegno Bologna 2010, Bologna 2012, pp. 111-129.
- R. Perna, C. Capponi, S. Cingolani, V. Tubaldi, *Hadrianopolis e la valle del Drino (Albania) tra l'età tardoantica e quella protobizantina. Le evidenze ceramiche dagli scavi 2007-2009*, in *Rei Cretariae Romanae*, 42, 27th Congress of the Rei Cretariae Romanae Fautores, "Late Roman and Early Byzantine Pottery: the end or continuity of the Roman production?", Belgrado, Serbia 19-26 September 2010, Bonn 2012, pp. 133-146.
- R. Perna, D. Çondi, *Il caso di Hadrianopolis (Sofratikë - Albania)*, in G. de Marinis, G. Fabrini, G. Paci, R. Perna, M. Silvestrini (eds.), *I processi formativi ed evolutivi della città in area adriatica*, Oxford 2012, pp. 491-504.
- R. Perna, D. Condi (eds.) *Hadrianopolis II*, Bari 2012.
- R. Perna, D. Condi, *Hadrianopolis e la valle del Drino: sviluppo monumentale ed economico dall'età ellenistica*, in L. Perzhita, I. Gjipali, G. Xoxha, B. Muka (eds.), *Proceedings of the International Congress of Albanian Archaeological Studies*, Atti del Convegno Internazionale, Tirana, 21-22 November 2013, Tirana 2014, pp. 367-386.
- R. Perna, *Caonia e Piceno: due modelli di occupazione del territorio in età romana a confronto*, in Colloquio Internazionale "Adriatlas e la storia dello spazio adriatico antico (VI s. a.C. - VIII d.C.)", Atti del Convegno Roma dal 4 - 6 novembre 2013, Bordeaux 2015, pp. 305-335.
- E. Ciccarelli, S. Cingolani, D. Çondi, M. Melfi, R. Perna, J. Piccinini e D. Sforzini, *Lo scavo dell'Edificio termale di Hadrianopolis: nuovi dati dalle recenti ricerche*, in *VIe Colloque international sur l'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité* (Tirana 15-18 octobre 2014), cds.
- M. Melfi, *Per Epirum. An alternative to the Adriatic. The territory of Hadrianopolis and the Drin valley in the Greek and Early Roman periods*, in *VIe Colloque international sur l'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité* (Tirana 15-18 octobre 2014), cds.
- R. Perna, D. Çondi, *Hadrianopolis e la valle del Drino: relazione sull'attività svolta dalla missione italo albanese - anno 2014*, in *Iliria* 2014, cds.
- R. Perna, *Ricerche ad Hadrianopolis e nella valle del Drino (Albania): alcune considerazioni sulle trasformazioni dell'insediamento e del territorio dall'età ellenistica a quella bizantina, sulla base delle indagini condotte dal 2011 al 2015*, in *Annuario ASAtene*, cds.

MISSIONE ARCHEOLOGICA ITALIANA AD HADRIANOPOLIS E NELLA VALLE DEL DRINO
MISIONI ARKEOLOGJIK ITALIAN NË HADRIANOPOLIS DHE NË LUGINËN E DRINOS

- *Responsabile e coordinatore della Missione / Përgjegjës dhe koordinator i Misionit:* prof. Roberto Perna (Università di Macerata).
- *Responsabile e coordinatore per l'Istituto archeologico di Tirana / Përgjegjës dhe koordinator për Institutin Arkeologjik të Tiranës:* prof. Dhimiter Çondi (Istituto Archeologico di Tirana).
- *Responsabili dei saggi di scavo nella città e nella necropoli / Përgjegjës të Sondazheve arkeologjike për qytetin dhe nekropolin:* prof. Roberto Perna (Università di Macerata), prof. Dhimiter Çondi (Istituto Archeologico di Tirana), dr. Milena Mefi (Università di Oxford).
- *Collaborazione alla realizzazione dei Saggi di scavo nella città e nella necropoli / Përgjegjës të Sondazheve arkeologjike për qytetin dhe nekropolin:* dr. Riccardo Carmenati (Università di Macerata), dr. Elena Ciccarelli (Università degli Studi di Siena), Jessica Piccinini (Università di Vienna), Alberto Rossi (Università di Macerata), Daniele Russo (Università di Macerata), David Sforzini (Università di Macerata).
- *Ricognizioni archeologiche, archeologia del paesaggio e carta del rischio archeologico nella valle del Drino / Surveys arkeologjike, arkeologjia e peisazhit dhe harta e rrezikut arkeologjik në luginën e Drinos:* dr. Andrea Marziali (Abaco Soc. Coop), dr. Vladimir Qirjaqi (Università di Gjirokaster), dr. Daniele Russo (Università di Macerata), dr. Matteo Tadolti (Abaco Soc. Coop).
- *Realizzazione dei rilievi e ricostruzioni 3d dei monumenti / Realizimi të relievit dhe rikonstruksionit 3D të monumenteve:* dr. David Sforzini (Università di Macerata).
- *Catalogazione dei materiali e organizzazione e gestione del magazzino / Realizimi të relievit dhe rikonstruksionit 3D të monumenteve:* Chiara Capponi (Università di Macerata), Elena Ciccarelli (Università di Siena), Sofia Cingolani (Università di Macerata), Valeria Tubaldi (Soprintendenza archeologica per le Marche).
- *Responsabile per l'Istituto Monumenti di Cultura di Tirana / Përgjegjës për Institutin e Monumenteve të Kulturës të Tiranës:* dr. Mirela Kocollari.
- *Responsabile per la DRKK di Gjirokaster / Përgjegjës për DRKK-ën e Gjirokastrës:* dr. Albert Kasi.
- *Direttore del Parco Archeologico di Antigonea-Hadrianopolis / Përgjegjës për DRKK-ën e Gjirokastrës:* dr. Luiz Seiti.
- *Comunicazione e organizzazione / Përgjegjës për DRKK-ën e Gjirokastrës:* prof. Teodor Bilushi (Associazione Horizont).
- *Collaborazione al coordinamento organizzativo / Përgjegjës për DRKK-ën e Gjirokastrës:* dr. Sofia Cingolani (Università degli Studi di Macerata).
- *Gruppo di lavoro per il Piano di Protezione civile Beni culturali. Responsabile / Grupi i punës për Planin i Mbrojtjes civile i Trashëgiminë Kulturore. Përgjegjës:* dr. Milko Morichetti (Gruppo protezione civile di Legambiente, Dipartimento Nazionale Protezione Civile e Protezione Civile della Regione Marche).
- *Unità di ricerca geologica e geomorfologica / Grupi i punës për Planin i Mbrojtjes civile i Trashëgiminë Kulturore. Përgjegjës:* prof. Carlo Bisci (Università di Camerino), prof. Gino Cantalamessa (Università di Camerino), dr. Maurizio Consoli (Terrepuntoit srl), prof. Pietro Paolo Pierantoni (Università di Camerino).
- *Unità di ricerca geofisica. Responsabile / Grupi përgjegjës për kërkimet gjeofizike:* prof. Antonio Schettino (Università di Camerino).
- *Geomagnetica e georadar / Gjeomagnetik dhe gjeoradar:* prof. Annalisa Ghezzi (Istituto Enrico Mattei di Recanati), prof. Pietro Paolo Pierantoni (Università di Camerino), Claudia Sediari (Università di Macerata).

- *Geosismica / Gjeosismika*: dr. Edoardo Gualtieri (Geo-Sondaggi snc), Cinzia Martinelli (Università di Camerino), dr. Sandro Venanzi (Geo-Sondaggi snc).
- *Unità di ricerca archeometrica su ceramiche, malte e materiali lapidei. Responsabile / Njësia e hetimit arkeometrik mbi qeramikë, llaç, dhe materialë gurorë. Përgjegjës*: prof. Eleonora Paris (Università di Camerino); dr. Piero Ferracuti (Università di Camerino), dr. Cinzia Martinelli (Università di Camerino).
- *Unità di ricerca botanica ed archeobotanica / Njësia e hetimit botanik dhe arkeobotanik*: dr. Paolo Perna (Terrepuntoit srl), Daniele Sparvoli (Regione Marche).
- *Unità di ricerca per la pianificazione territoriale. Responsabile / Njësia e hetimit për planifikimin e territorit. Përgjegjës*: prof. Massimo Sargolini (Università di Camerino); arch. Roberta Capradossi (Università di Camerino), arch. Corrado Gamberoni (Terrepunto.it), dr. Anisa Buzo (DRKK di Gjirokaster).
- *Progettazione infrastrutture. Responsabile / Projektimi i infrastrukturave. Përgjegjës*: prof. Massimo Sargolini (Università di Camerino); arch. Corrado Gamberoni (Terrepunto.it).
- *Unità di ricerca per la documentazione tramite l'ausilio dei droni. Riprese / Njësia e hetimit për dokumentacionin për ndihmën me anë të droneve. Xhirimet*: Pasquale Addobbato (Dronesense srl.), Simone Bacci (Dronesense srl.).
- *Ortofoto e modelli 3D e DTM / Ortofotot, modelet 3D dhe DTM*: Alberto Antinori (GeoInformatix).
- *Studio dei reperti / Studimi i gjetjeve të luajtshme ju besua: ceramica / qeramika*: Chiara Capponi, Valeria Tubaldi, Bashkim Lahi, Ludovica Xavier da Silva, Valentina Capradossi, Emanuela Grassetti, Elena Ciccarelli, Brikena Skhodra, Sofia Cingolani, Chiara Capponi; *vetri / qelqi*: Sofia Cingolani; *metalli / metalet*: Alberto Rossi, Sabina Veseli; *reperti architettonici / fragmentet arkitektonike*: David Sforzini, Gilberto Montali.
- *Studio numismatico / Studimi numizmatik*: prof. Shpresa Gjongecai.
- *Studio epigrafico / Studimi epigrafik*: prof. Gianfranco Paci (Università di Macerata), dr. Federica Squadroni (Università di Roma "La Sapienza").
- *Studio archeozoologico / Studimi arkeozoologjik*: dr. Stefano Masala (Università di Sassari).
- *Laboratorio GIS / Laborator për punimet GIS*: Carlo Bisci (Università di Camerino), Andrea Marziali (Abaco Soc. Coop), Daniele Russo (Università di Macerata), David Sforzini (Università di Macerata).
- *Restauro materiali mobili / Restaurimi i materialeve të luajtshme*: dr. Giuseppe Mantella, dr. Liva Sforzini.
- *Restauro beni immobili, progettazione e direzione dei lavori / Restaurimi i objekteve të paluajtshme, projektimi dhe drejtimi të punëve*: arch. Eralda Bushi, dr. Giuseppe Mantella, dr. Spiro Nika, dr. Liva Sforzini.
- *Lavorazione e messa in opera dei materiali lapidei / Punimi dhe rivënia në përdorim të materialeve gurorë*: Ianni Ndrico.
- *Segreteria amministrativa / Sekretaria administrative*: dr. Corrado Chiarini (Università di Macerata).
- *Grafici / Grafikët*: dr. Riccardo Nocelli (Simple Service), arch. Gilberto Montali (Università di Macerata).
- *Documentazione fotografica e video / Dokumentacioni fotografik dhe videot*: dr. Aldo Caldarelli (Università di Macerata), Alberto Rossi (Università di Macerata), dr. David Sforzini (Università di Macerata).
- *Web master*: Net Cubo srl, arch. Gilberto Montali (Università di Macerata), Elena Ciccarelli (Università di Siena).
- *Movimento terra / Lëvizja e dherave*: Theodor Polo.